

NİGAR SADIQZADƏ

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: nigarsadiqzade01@gmail.com

ROMANTİZMİN TƏDQIQINDƏ NAXÇIVANLI ƏDƏBİYYATŞÜNASLARIN ROLU

Məqalədə gənc alim (indi akademik) İsa Həbibbəylinin "Romantik lirikanın imkanları" (1984) kitabından görkəmli tədqiqatçıların romantizmə bağlı fikirlərindən bəhs olunur. Burada M.Hadi, A.Səhhət, A.Şaiq və H.Cavidin romantik şeirlərinin ideoloji və bədii xüsusiyyətləri araşdırılır.

Açar sözlər: Azərbaycan, poeziya, ədəbiyyat, romantizm, tədqiqatçı.

İki ədəbi cərəyan – realizm və romantizm barədə çox yazılıb. Onları bir-birinə qarşı qoymaq düzgün deyil. Çünki romantizm də əslində həyatla, yerlə, cəmiyyətlə bağlıdır.

Səməd Vurğun realizmi və romantizmi quşun qoşa qanadlarına bənzətməmişdir. Quş tək qanadı ilə uça bilmədiyi kimi, bədii sənət də bu qanadlardan biri olmadan həyatı tam canlandırılmaz.

Stalinin ölümündən sonra deyilən bu sözlər ölkədə artıq yaranmaqda olan ilıq ab-havadan xəbər verirdi. Bundan sonra romantizm cərəyanı haqqında ciddi tədqiqatlar aparıldı, romantik sənətkarların yaradıcılığı yenidən öyrənildi, bir sıra sanballı əsərlər meydana çıxdı. Bu sahədə ən uğurlu nümunə akad. M.C.Cəfərovanın "Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm" (1963) və "Hüseyn Cavid" (1965) kitabları olmuşdur.

XX əsr Azərbaycan romantizmində əsas motivlər azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq ideyalarının puça çıxmasından doğan ümidsizlikdən daha çox başarıyətərin parlaq gələcəyinə olan ümid idi. Buna görə də Azərbaycan romantikləri əsəson mütlərəqqi idealların qarşılı hesab olunurdu.

Professor Kamran Əliyevin yazdığı kimi "XX əsr Azərbaycan romantiklərinin əsərləri "milli sərəvət" kimi artıq çoxdan mədəniyyəti tariximizə daxil olmuşdur. Ona görə də həmin romantiklərin yaradıcılıqlarını, onların ədəbi-nəzəri mülahizələrini təhlil və sərəh etmək müasir ədəbiyyatşünaslığımız üçün zəruri məsələlərdəndir" (1, s. 3).

Mehdi Məmmədov, Məsud Əlioğlu, Yaşar Qarayev və b. görkəmli ədəbiyyatşünasların da romantizmin tədqiqi sahəsindəki xidmətlərini qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycan romantizminin tədqiqi ilə bağlı akad. İsa Həbibbəylinin fəaliyyəti də qeyd olunmalıdır. 1971-ci ildə Naxçıvanda ali məktəbi fərqlənən diplomu ilə bitirmiş İsa Həbibbəyli hərbi xidmətdə və orta məktəbdə bir-iki illik pədaqoji fəaliyyətdən sonra 1975-ci ildən Naxçıvan Dövlət Pədaqoji İnstitutunda müəllim işləmiş Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasına qəbul olunmuş, tanınmış alim Kamran Məmmədovun rəhbərliyi altında elmi axtarışlara başlamışdır. Onun namizədlik işinin mövzusu "XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan romantik lirikasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri" olmuşdur. Bu sahədə ciddi elmi axtarışlarla məşğul olan gənc tədqiqatçı qısa müddətdə müxtəlif qəzet və jurnallarda 10-dan artıq məqalə çap etdirmiş, 1980-ci ildə mart ayında uğurla namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Onun bu tədqiqatı 1984-cü ildə "Romantik lirikanın imkanları" adı altında çap olunmuşdur.

Müəllif kitabə yazdığı "Bir neçə söz" adlı girişdə qeyd edir ki, çoxəsrlək Azərbaycan poeziyasının, o cümlədən "XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan romantik şeirinin ədəbi təcrübəsinin sistemli şəkildə ümumiləşdirilməsi mühüm elmi əhəmiyyətə malikdir" (2, s. 4). Müəllif onu da əlavə edir ki, XX əsrin əvvəllərində Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi və Abdulla Şaiq müxtəlif janrlarda dəyərli sənət əsərləri yaratmış, romantik poemalar, faciə və dramlar yazmış, hətta bədii tərcümə ilə də romantik lirikanın inkişafına köməklik etmişlər.

Görkəmli ədib A.Şaiqin düzgün olaraq qeyd etdiyi kimi romantik şairlər sənətdə köhnəlməmiş yolla getməyi məqbul saymışdılar. Onlar üçün hələ 50 il əvvəl M.F.Axundzadənin epiqoncu şeirə qarşı mübarizə çağırışları günün vacib estetik tələbinə çevrilmişdi.

Bu yol çətin olsa da, romantiklər öz amallarına çatmağa çalışmışdılar. Lirika isə bu ideyaların təənnümü üçün münasib idi. Müəllifin qənaətinə görə "lirik şeir həmişə mövcud olandan yeniliyə", bu "yenilikdən" daha artıq "yeniyə", daha doğrusu "ən yeniyə" doğru can atır" (2, s. 10).

Ədəbiyyatda bu meylli F.Köçəri ilə müşahidə edərək yazırdı: "gözəlləri bir dəbdəbəli dillə təənnüm edən ələqayırma şairlər epiqonçuluq edib şeiri nüfuzdan salmışdılar" (2, s. 11).

A.Səhhət isə "Təzə şeir necə olmalıdır" adlı məqaləsində öz qələm dostlarını "İnsan üçün mərifət və ibrət... üsula" gətirən, "hissiyatı-tərbiyə" üsulu ilə yaranan "oxucuların qəlbinə təsiri olan" (2, s. 12) şeirlər yazmağa çağırır.

Bir-birini tamamlayan bu fikirlər, dövrün, zamanın ədəbiyyat qarşısında qoyduğu tələblər idi. Bu tələb isə akad. M.C.Cəfərovan göstərdiyi kimi həm tənqidi realizmdə, həm də mütlərəqqi romantizmdə özünü göstərirdi.

Bütün bu deyilənləri ümumiləşdirərək gənc müəllif yazır: "Milli ədəbiyyatın inkişafının yeni mərhələsi və istiqaməti olan romantizm cərəyanı ədəbi fikrin digər sahələri ilə birlikdə lirikaya yeni mövzu və ideyalar gətirmişdir" (2, s. 12).

Lirikada yaranan yeni mövzular içərisində vətənpərvərlik ideyası daha diqqətə layiqdir. Bununla yanaşı, maarifçilik ideyaları da yeni lirikanın aparıcı

mövzularından biri səviyyəsinə yüksəlmişdir. Romantik poeziyada qadın azadlığı mövzusu da qabarıq şəkildə özünü göstərir. Beləliklə, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan romantik lirikası novator keyfiyyəti poeziya hesab olunur.

Vətənpərvərlik ruhu bu şeirlərin əksəriyyətinin başlıca məziyyətidir. Bu baxımdan A.Səhhətin bu mısraları diqqəti cəlb edir:

Vətənim verdi mənə nanı-nemək,
Vətəni mənəçə unutmmaq nə demək?
Vətəni sevməyən insan olmaz,
Olsa ol şəxsədə vicdan olmaz (2, s. 14).

Əz qələm dostları ilə birlikdə M.Hadinin poeziyasında da vətən eşqi məhəbbətlə tərənnüm olunmuşdur:

Yarı-vətənə olmadı bizlərdə məhəbbət,
Şanu-şərəfini eyləmədik hifzül-himayət.
Bir hala gəldik ki, olub layiqi-nifrət!
Ənzərdə övladı kimi xar vətəndir (2, s. 15).

Tədqiqatçı göstərir ki, Azərbaycan romantikləri 1905-ci il inqilabından sonra İranda Səttarxanın rəhbərliyi ilə yüksələn xalq hərəkatına da diqqət yetirmişlər.

Azərbaycan romantikləri maarifçilik ideyalarının təbliğində də mühüm rol oynamışlar. Bu ictimai mövzularla yanaşı, İ.Həbibbəyli Azərbaycan romantiklərinin məhəbbət lirikasını nəzərdən qaçırmamışdır. Azərbaycan romantik şeirində XX əsrin əvvəllərində baş verən müharibələrdən etiraz səsi də mühüm yer tutur. I Dünya müharibəsi isə bu meylə daha da gücləndirirdi.

Azərbaycan romantikləri XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq rus və Avropa ədəblərinin şeirlərinin tərcüməsi ilə də ciddi məşğul olmuşlar. A.Səhhətin tərtib etdiyi "Məğrüb günəşləri" adlı kitab da bunun nümunəsidir.

Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında məhəbbət lirikası da mühüm yer tutur. Tədqiqatçı burada H.Cavidin aşağıdakı bəndini nümunə göstərir:

Həp sevgidir gözəlliyi insana sevdirən,
Məhrumi-eşq oluncə gözəllik də can sığır.
Dünyada varsa dövlati, Cavid o, eşqdir,
Olmaz sevilə-sevilməyən ömründə baxtıyar (2, s. 41).

XX əsr Azərbaycan romantiklərinin mövzu dairəsi çox genişdir və həyatın bütün sahələrini əhatə etmişdir.

Kitabın II fəslə "Poetik formalarda novatorluq" adlanır.

Qədim ənənələri və rəngarəng formaları olan aşiq poeziyasının XX əsr romantik lirikasında davamı gənc tədqiqatçının diqqətini daha çox cəlb etmişdir. Xüsusən uşaq şeirlərində əsan oxunan və yadda qalan bayatı formasından geniş istifadə olunmuşdur. Müəllif burada A.Səhhətin "İki uşaq" şeirini nümunə göstərir.

Yoldaşına bir uşaq
Dedi: – Dur, gəl, oynayaq,

Oynamağın vaxtıdır,
Qızılgülün taxtıdır (2, s. 51).

Romantik lirikada bayatı lirik qəhrəmanın daxili aləmini mənalandırmaq üçün də bədii vasitəyə çevrilmişdir. Hüseyn Cavid də bu formadan səmərəli şəkildə istifadə etmişdir. XX əsr Azərbaycan romantik lirikasında klassik şeir formaları da mühüm yer tutur. Burada tədqiqatçı yeri gəldikcə-klassik üslubda yazan bəzi epiqonçu şairlərin köhnəlmiş formalara aludəçiliyini də təhqiq etmişdir. Azərbaycan romantikləri bununla bərabər klassik şeir formalarının əsas janrları olan qəzəl, qəsidə, rübai və s. yeri gəldikcə istifadə etmiş, onu daha da zənginləşdirmişlər.

XX əsr Azərbaycan romantik lirikasında diqqəti cəlb edən poetik nümunələrin bir qismi yeni şeir formalarından ibarətdir. Burada müəllif müxtəlif şairlərin tərifindən poeziyamıza gətirilən sonet, marş, şərqi kimi janrlar barədə ətraflı söz açır. Tədqiqatçı burada H.Cavidin sonetlərini nümunə götürür. Müəllif daha sonra Azərbaycan romantik poeziyasında yaranan şərqlər haqqında məlumat verir və bunların sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən danışır.

XX əsr Azərbaycan romantikləri A.Səhhət, A.Şaiq rus və Avropa poeziyasının gözəl nümunələrini dilimizə tərcümə etməklə də ədəbiyyatımıza böyük xidmət göstərmişlər.

İ.Həbibbəyli yazır: "Beləliklə, 1905-1917-ci illər Azərbaycan romantik lirikasının poetik forma baxımından yeni keyfiyyətlərə malik olduğu, novatorluq istiqamətində inkişaf etdiyi aydın olur" (2, s. 99).

Kitabın "Romantik lirikada fərdi poetik üslublar" adlanan III fəslində müəllif göstərir ki, "XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda meydana gələn romantizm ədəbi cərəyanı (1905-1917) əsrlərdən bəri ədəbiyyatımıza yaşamaqda olan romantik ənənələrin yeni inkişafına zəmin yaratdı" (2, s. 101).

Lakin müəllif Azərbaycan romantiklərinin hər birinin özünəməxsus fərdi üslublarını da nəzərdən qaçırmamışdır. Belə ki, "Romantik metod və bu yaradıcılıq metodunu şərtləndirən bədii üslub romantiklərin çoxşəxsi fərdi üslubunun təzahürü vasitəsi ilə yaranır, mənə tapır" (2, s. 108).

A.Səhhətin fərdi üslubu lirik-romantik səciyyədədir. H.Cavidin fərdi üslubu isə romantik fəlsəfi mahiyyət daşıyır.

Müəllifin fikrincə M.Hadinin şeir yaradıcılığında romantik publisist üslub aparıcıdır. Belə ki, "Hadi yaradıcılığında romantik-publisist üslub ümumi romantik üslubun fərdi təzahür forması kimi meydana çıxır" (2, s. 141).

İ. Həbibbəylinin bu kitabı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan romantik lirikasının poetik forma atarışlarının bütün inceliklərini əhatə edir. Müəllif M.Hadi, H.Cavid, A.Səhhət, A.Şaiq lirikasının dil, təsvir vasitələri, üslub baxımından novator bədii keyfiyyətlər ehtiva etdiyini xüsusi qeyd edir.

"Romantik lirikanın imkanları" kitabı bütövlükdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında romantizmin tədqiqi sahəsində irəliləyən doğru addım kimi dəyərləndirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev K. Azərbaycan romantizminin poetikası. Bakı: Elm, 2006, 272 s.
2. Həbibov İ. Romantik lirikanın imkanları. Bakı: Yazıçı, 1984, 167 s.

Нигар Садыгзаде

РОЛЬ НАХЧЫВАНСКИХ ЛИТЕРАТУРОВЕДОВ В ИССЛЕДОВАНИИ РОМАНТИЗМА

В статье говорится о размышлениях известных учёных о развитии романтизма в Азербайджанской литературе в начале XX века, в частности о книге молодого учёного (ныне академика) Исы Габиббейли «Возможности романтической лирики» (1984). Рассматриваются идейно-художественные особенности романтических стихов М.Хадии, А.Саххата, А.Шаигата и Г.Джавида, а также исследуется поиск ими новых форм.

Ключевые слова: *Азербайджан, поэзия, литература, романтизм, исследование.*

Nigar Sadigzadeh

ROLE OF NAKHCIVAN'S LITERARY CRITICS IN RESEARCH OF ROMANTICISM

It is told in the paper about thoughts of known scientists about romanticism development in the Azerbaijan literature in the beginning of XX-th century, in particular about the book of young scientific (nowadays the academician) Isa Habibbeyli "Possibilities of romantic lyrics" (1984). Ideologically-art features of romantic poems of M.Hadi, A.Sahhat, A.Shaig and H.Javid are considered, and also their search of new forms is investigated.

Key words: *Azerbaijan, poetry, literature, romanticism, researchers.*

(Академик İ.Ə.Һəбйббейли tərəfindən təqdim edilmişdir)

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI NAXCIVAN BÖLGƏSİNİN XƏBƏRLƏRİ
İctimai və humanitar elmlər seriyası, 2013, № 3

ИЗВЕСТИЯ НАХЧЫВАНСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
Серия общественных и гуманитарных наук, 2013, № 3

NEWS OF NAKHCIVAN SECTION OF AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
The series of social and humanities sciences, 2013, № 3

NURLANA ƏLİYEVA

Naхçivan Özəl Universiteti

E-mail: nurlana.aliyeva.77@mail.ru

XIV-XV YÜZİLLİKLƏRDƏ NAXCIVANDA ƏDƏBİ-MƏDƏNİ VƏ ELMİ MÜHİT

Məqalədə XIV-XV yüzilliklərdə Naxçıvanda yaşayıb-yaradan bir sıra ədəbi simalardan danışılır. Naxçıvan ədəbi mühitində formalaşan bəzi şairlərin həyat və yaradıcılığı araşdırılır, onların Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında rolu müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: ədəbi mühit, ədəbiyyat, elm, tarixi şəxsiyyət, Naxçıvan.

Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində ədəbi mühitlərin məhsulu olan özəlliklər, ənənəvi cəhətlər ümumi ədəbi mühit və fikrin formalaşmasında mühüm rol oynayır. "Milli ədəbiyyatın inkişafında ədəbi mühitlərin rolunun əhəmiyyəti dənizləri əmələ gətirməkdə böyük çayların mövcud olmasının zəruriliyinə bərabərdir... Azərbaycanca maarifçilik hərəkatının, milli teatrın, elmin və mətbuatın inkişafında Naxçıvan mühitinin rolunu və yerini başqa hər hansı bir ədəbi-mədəni və elmi mühitlə müqayisə etmək mümkün deyildir" (2, s. 3). Belə ki, Naxçıvanda maarifçilik Azərbaycanca maarifçilik hərəkatının təkanverici qüvvəsi olmuşdur. Milli teatrımızın inkişafında 1883-cü ildə yaradılan Naxçıvan teatrının müstəsna rolunu böyük simalar həmişə bəxşimdən dəyərləndirmişlər. Elm, maarif, teatr, mətbuat, ədəbi-mədəni əlaqələr yuxarımdan Naxçıvandakı fəaliyyət bəllidir ki, Azərbaycanın digər bölgələrinə nisbətən daha güclü olmuşdur.

Bu məşhur şəxsiyyətlərdən biri Kəmaləddin Naxçıvanidir. O, sarayda yaşamasına da, Atabəylər sarayının yaxın adamlarından biri kimi Məhəmməd Cahhan Pahləvanla yaxın münasibətdə olmuşdur. "Kəmaləddin Naxçıvaninin elmə, mədəniyyətə dair əsərlər, qəzəl və məsnəvilər yazdığı təxmin olunur. Təəssüf ki, həmin nümunələr qorunub saxlanılmamış, dövrümüza gəlib çatmamışdır" (1, s. 16). Tibb elminə dərin bələdçiliyi onun "Təbiblər sultanı" kimi tanınmasını əsaslandırmışdır. Kəmaləddin Naxçıvani haqqında məlumatımız az olsa da, onun orta əsrlərin tanınmış simalarından biri olduğunu təsdiq edən faktlar mövcuddur. O, Məhəmməd Hinduşah Naxçıvaninin oğludur. Qaynaqlarda Məhəmməd Naxçıvaninin "Sihah əl-fars" lüğətinin Əfqanıstan nüsxəsinin Kəmaləddin Naxçıvani tərəfindən köçürülməsi haqqında fikirlər vardır. "Əlyazmanın sonun-